

TIJORAT BANKLARINING MOLIVAVIY BARQARORLIK TAHLILI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Muxammadiyev Kamoliddin G'ulomiddinovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti "Bank ishi" kafedrası assistenti

kamoljon8600uz@gmail.com

Abdujalilov Shexroz Norjigitovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti BI-122 guruh talabasi

abdujalilovshexroz6@gmail.com

Annotatsiya: *Tijorat banklarining moliyaviy holatning barqarorligi zaxiralarni shakllantirishning o'ziga va qarzga olingan manbalari qiymatlarining nisbati va zaxiralarning o'zlari qiymatini belgilaydi. Qimmatbaho qog'ozlar va xarajatlarni shakllantirish manbalari bilan ta'minlash, shuningdek moliyaviy resurslardan samarali foydalanish moliyaviy barqarorlikning muhim xarakteristikasi bo'lib, to'lov qobiliyati uning tashqi ko'rinishidir. Shu bilan birga, zaxiralar (resurslar) va xarajatlar bilan ta'minlanish darajasi bu yoki boshqa darajadagi to'lov qobiliyatining sababi hisoblanadi, uning hisob-kitobi ma'lum bir kunda amalga oshiriladi.*

Kalit so'zlar: *tijorat banklari, moliyaviy barqarorlik, bank resurslari, bank xarajatlari, bank kapitali*

To'lov qobiliyati bankning o'z kapitali qiymati bilan bog'liq. Minus belgisi bo'lgan kapital bankning to'lov qobiliyatini anglatadi. Bank likvidligini yo'qotishdan kelib chiqadigan to'lov qobiliyati, bu birinchidan, bank o'z majburiyatlarini to'lash uchun ichki manbalarni topa olmasligini, ikkinchidan, bu maqsadda tashqi manbalarni jalb qila olmasligini anglatadi.

Likvidlik bankning to'lov qobiliyati va ishonchliligi uchun zarur va majburiy shartdir. Likvidlik bank faoliyatidagi asosiy tushunchalardan biridir. Bank likvidligini tasniflash belgilari shakl. Aylanma mablag'lar bilan taminlanganlik, ishlab chiqarishni tashkil etish va uzluksiz faoliyatni yo'lga qo'yish, moliyaviy barqarorlikni taminlash, moliyaviy axvolni yaxshilashning, raqobatdoshlik va uni o'stirishning zaruriy sharti hisoblanadi.

Aylanma mablag'lar bilan taminlanganlik deganda joriy faoliyatning o'z mablag'lari hisobiga moliyalashtirish holati tushuniladi. Agar moliyalashtirishga o'z mablag'lari etarli bo'lmasa u holda majburiyatlar, qarzga olingan mablag'lar hisobiga extiyoj taminlanadi. Lekin bu holat faoliyat natijaviyligining asosiy qismini qarz beruvchilar tomonidan olib qo'yilishiga olib keladi. SHu bilan birga, glaballashgan va kuchli raqobatga oasoslangan iqtisodda aktivlarni, faoliyatni moliyalashtirishning mazmuni tubdan o'zgarganligini ham qayd etib o'tish lozim. Negaki, faqat o'z mablag'lari xisobigagina bugungi iqtisodiyotni rivojlantirishni tasavvur qilib bo'lmaydi. SHu bilan birga qarz munosabatlardagi imtiyozli shartlar, imkoniyatlar tufayli firma va kompaniyalar, tadbirkorlik sub'ektlari har qachongidan ham qarz kapitaliga ko'proq zaruriyat sezmoqdalar. Buguni kunda bironta kornxonani faqat o'z mablag'lari hisobigagina moliyalashtirilganligini uchratish qiyin.

Aktivlar buxgalteriya balansida qayd etilgan tartib bo'yicha uzoq muddatli va joriy aktivlarga bo'linadi. Aktivlarni moliyalashtirish manbalarini ham yagona tarkibga ko'ra o'z va

qarz mablag'lariga ajratish mumkin. O'z mablag'lari bu xo'jalik yurituvchi sub'ektning faqat o'zigagina tegishli bo'lgan mablag'lar manbasini (ustav, rezerv, qo'shilgan kapital, taqsimlanmagan foyda va boshqa o'zlik mablag'lari) ifoda etsa, qarz mablag'lari uzoq va qisqa muddatli (joriy) majburiyatlar hisobiga aktivlarni moliyalashtirishni xarakterlaydi.

Majburiyatlarining uzoq muddatli aktivlarga yo'naltirilgan qismi uzoq muddatli (bir yildan ortiq muddatga) majburiyatlar sifatida, zaxiralarga yo'naltirilganda (bir yilga qadar) qisqa muddatli majburiyatlar sifatida tarkiblanadi.

Aylanma aktivlar qatoriga tovar moddiy zaxiralar hamda tugallanmagan ishlab chiqarish va kelgusi davr xarajatlari kiritiladi.

Birinci guruxga asosiy qismini tovar moddiy zaxiralarning aktiv qismi bo'lgan ishlab chiqarish zaxiralari kiritiladi.

Ikinci gurux aylanma aktivlar qiymati albatta korxonaning yoki tarmoqning, ishlab chiqarish va taminotning, faoliyat va texnologiyalarning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda shakllanadi.

Tahlilda asosiy e'tibor: pul fondlarining tashkil etilishi va ishlatilishiga; aylanma mablag'lardan foydalanish darajasiga; aylanma mablag'lardan samarali va optimal foydalanish darajasiga; tejamkorlikni taminlashdagi imkoniyatlarni aniqlashga; iqtisod qilish hisobiga foydani o'stirishning aniq echimlariga qaratiladi.

Asosiy maqsadi- aylanma mablag'lardan samarali foydalanishda yo'l qo'yilayotgan kamchiliklarni aniqlash, ularning oldini olish, moliyaviy holatni yaxshilash yuzasidan tegishli imkoniyatlarni aniqlash va yo'lga qo'yishdan iborat.

Aylanma mablag'larni normalash masalasiga ham tahlilda muhim ahamiyat beriladi. Normallashtiriladigan va normallashtirilmaydigan aylanma aktivlar ularning ishlab chiqarishdagi va texnologik jarayonlardagi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Ishlab chiqarish zaxiralari, tovarlar, tayyor maxsulotlarning ombor qoldiqlar normalashtiriladigan aylanma aktivlar qatoriga kiritiladi. Qolgan joriy aktivlar normalashtirilmaydigan aylanma aktivlar hisoblanadi.

Aylanmamablag'lar samaradorligini baholashda ularning aylanuvchanlik koeffitsientlariga va aylanish davriga baho beriladi.

Aylanuvchanlikni oshirish va aylanish davrining qisqartirish aylanma aktivlar intensiv foydalanuvchanlik darajasini ifoda etadi.

Aylanma mablag'lar naqdligini baholashda sof aktivlar qiymatiga muhim ahamiyat qaratiladi.

Sof aktivlar deganda xo'jalik yurituvchi sub'ektning o'z mablag'lari bilan ta'minlangan uzoq muddatli va joriy aktivlarning qiymati, ya'ni xo'jalik yurituvchi sub'ektning qarz majburiyatlaridan ozod bo'lgan mol-mulk qiymati tushuniladi¹².

Sof aktivlar qiymatini aniqlash formulasi quyidagi bog'lanishda bo'ladi:

$$\text{Aktivlar} - \text{Majburiyatlar} = \text{Sof aktivlar}$$

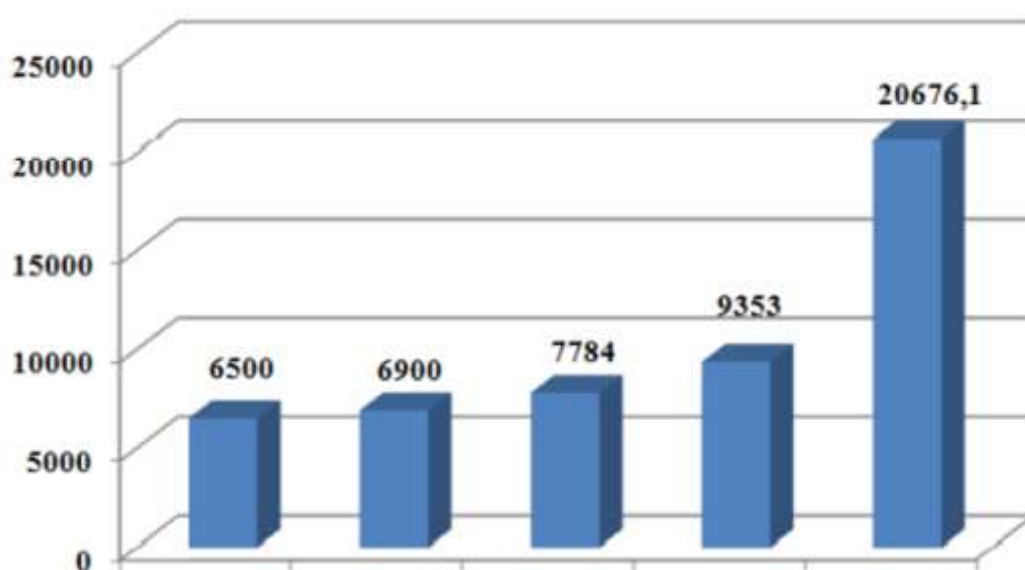
Hozirgi kunda eng rivojlangan bank tizimlari uchun bankning likvidligi uning kreditorlar oldidagi majburiyatlarini o'z vaqtida, to'liq va minimal xarajatlar bilan bajarishi va qarz oluvchilarning mablag'larga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga tayyor bo'lishi bilan belgilanadi. Ushbu qobiliyatni yo'qotish ehtimoli likvidlilik xavfi deb ataladi.

¹²14-сонли БХМС "Хусусий капитал тўғрисида ҳисобот" (АВ томонидан 07.04.2004 й.

Bank likvidligini boshqarish bank boshqaruvining asosiy vazifasidir. Bankning likvidligi uning aktivlari va majburiyatlari balansi va ma'lum darajada joylashtirilgan aktivlar va jalb qilingan majburiyatlar shartlarining mos kelishi bilan belgilanadi. Shunday qilib, likvidlikni tavsiflovchi asosiy xususiyatlarga vaqt, likvidlik manbai, to'lov vositalarining turi va uning likvidligini saqlab qolish uchun bank xarajatlari miqdori kiradi. Bankning likvidligi, to'lov qobiliyati va ishonchliligi o'rtasidagi bog'liqlik shakli.

Balans va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotning tahlilida xo'jalik yurituvchi sub'ektning rivojlanishi va moliyaviy barqarorligini dinamik baholashga alohida ahamiyat qaratiladi.

Dinamik baholash ko'rsatkichlarni yillar kesimida davriy o'rganishni xarakterlaydi. Korxonalarda investitsion loyixalarning samardorligi va qoplanish davriyligini, korxonaning istiqboldagi rivojlanishi strategiyalarni belgilashda dinamik o'zgarishlarni o'rganish g'oyatda muhimdir.

Bank kapitali - bu xatarlar mavjudligidan kelib chiqadigan zararni o'ziga singdiruvchi turi.

Tijorat bankining kapitali (o'z mablag'lari) o'zining kundalik faoliyatida bir nechta muhim vazifalarni bajaradi:

- 1) bankrotlikdan himoya qilish uchun xizmat qiladi, paydo bo'layotgan muammolar echimigacha mavjud yo'qotishlarni qoplaydi;
- 2) etarli miqdordagi depozitlarni jalb qilish uchun bankni tashkil etish, tashkil etish va faoliyati uchun zarur bo'lgan mablag'larni taqdim etadi;
- 3) mijozlarning bankka bo'lgan ishonchini saqlaydi va kreditorlarni uning moliyaviy qudratiga ishonтиради. Kapital mablag'lari qarz oluvchilarning, bank iqtisodiy jihatdan tanazzulga uchragan taqdirda ham, ularning kreditga bo'lgan ehtiyojlarini qondira olishiga ishonch hosil qilishlarini ta'minlash uchun etarlicha katta bo'lishi kerak.
- 4) uyushgan o'sish, yangi xizmatlar ko'rsatish, yangi dasturlarni amalga oshirish va uskunalar sotib olish uchun vositalarni taqdim etadi.

O'sish davrida bank yangi xizmatlar ko'rsatish va bankning rivojlanishi (shu jumladan filiallarni yaratish) bilan bog'liq bo'lgan xavfni qo'llab-quvvatlash va himoya qilish uchun qo'shimcha kapitalga muhtoj.

3-jadval

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining bank kapitali tarkibi tahlili²⁵
(mln.so'm)

№	Moddalar	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2018 yilga nisbatan o'zgarishi (+/-)	
						Summada	foizda
1	Odiy aktsiyalar	3048555	3537028	3923797	10382600	7334045	240,57
2	Imtiyozli aktsiyalar	24773	28872	43490	44700	19927	80,44
	Jami aktsiyadorlik sarmoyasi	3073328	3565900	3967287	10427300	7353972	239,28
3	Qo'shimcha kapital	33695	37025	40667	68400	34705	103,00
4	Devalvatsiya zaxirasi	925871	1213940	1670392	3411400	2485529	268,45
5	Taqismlanmagan foyda	711736	982899	1385523	1962400	1250664	175,72
	Jami o'z sarmoyasi	4744630	5799764	7063869	15869500	11124870	234,47

Kapital holatini tahlil qilish H1 kapitalining etarililigini tavsiflovchi ko'rsatkichni baholash bilan birgalikda ko'rib chiqiladi.

Bankning o'z kapitali (kapitali) etariligi koeffitsienti H1 uning ikkita tarkibiy qismi bilan belgilanadi: o'z kapitali hajmi va tavakkalchilik bilan o'lchangan aktivlarning umumiy hajmi. Ushbu tarkibiy qismlarning ko'rib chiqilayotgan tartibga solish koeffitsientiga ta'siri aksincha: kapitalning etariligi koeffitsienti kapitalning ko'payishi bilan ortadi va aktivlar xavfining ortishi bilan kamayadi.

Standart H1 ning minimal ruxsat etilgan qiymati (ya'ni, xavfli ustav kapitalining minimal qiymati xavfli aktivlar hajmining foiziga nisbatan) Rossiya Markaziy banki tomonidan bankning o'z mablag'lari (kapitali) hajmiga qarab Jadvalda ko'rsatilgan miqdorda belgilanadi.

Bankning o'z mablag'lari hajmiga qarab, H1 standartining minimal ruxsat etilgan qiymati

Bank kapitalining etarililigini tahlil qilish natijasida quyidagi jihatlarni aks ettiradigan xulosalar chiqarilishi kerak:

Standartlarga muvofiq kapitalning etariligi va uning yil davomida o'zgarishi;

Xavf bilan baholangan aktivlarni konvertatsiya qilish va ularning kapital etarililigiga ta'siri;

Immobilizatsiya koeffitsientining o'zgarishi.

Balans aktivlari, iqtisodiy mazmuniga ko'ra keltiruvchi (ishlaydigan) va keltirmaydigan (ishlamaydigan) bo'linadi. Daromad bo'lmagan aktivlarga kassadagi naqd pul mablag'lari, hisob-kitob markazlaridagi korrespondentlik hisobvaraqlaridagi, Rossiya Bankining majburiy zaxiralari hisobidagi mablag'lar, shuningdek asosiy vositalar, materiallar, operatsion xarajatlar va bank foydasidan ajratilgan mablag'lar kirishi mumkin.

Qolgan aktivlar xodimlar deb tasniflanadi. Bularning barchasi kredit tizini bo'yicha bank mijozlari bilan olib boriladigan operatsiyalar: yuridik shaxslar bilan kredit operatsiyalari, bank kreditlari, xorijiy operatsiyalar bo'yicha hisob-kitoblar, qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar (boshqa korxonalar faoliyatida ishtirok etish maqsadida sotib olinganlardan tashqari), lizing operatsiyalari, berilgan kafolatlar va Aylanma mablag'larni hisobga olish uchun ssuda hisobvaraqlaridan foydalaniladi, shuningdek banklararo ssudalar, sotib olingan qimmatli qog'ozlar, boshqa banklardagi vakillik hisobvaraqlari (NOSTRO schyotlari) qayd etilgan schyotlar qo'llaniladi.

Bankning rentabelligini aniqlash uchun aktivlarni ishchi va ishsiz deb ajratish zarur. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, ishlamaydigan aktivlarning maqbul darajasi jami aktivlarning 20 foizidan ko'p bo'lmasligi kerak.

Tijorat banklarining ishonchliligi va barqarorligi asosida likvidlik yotadi, chunki bu uning to'lov qobiliyatiga sharoit yaratadi. "Likvidlik" tushunchasi realizatsiya, sotish, moddiy boyliklarni va boshqa aktivlarni naqd pulga aylantirish qulayligini anglatadi. "To'lov qobiliyati" tushunchasi, shuningdek, bankning savdo, kredit va boshqa pul xarakteridagi operatsiyalaridan kelib chiqadigan to'lov majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarishi imkoniyatlarini ham o'z ichiga oladi

ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva Sh. "Bank ishi" darslik, Toshkent, "Iqtisod-Moliya", 2010-yil.
2. Abdullaeva Sh. Pul, kredit va banklar. Darslik.-T.: "Iqtisod-Moliya", 2007 -yil.
3. Mullajonov F.M. O'zbekiston Respublikasi bank tizimi. - T.: O'zbekiston, 2011.
4. Nosirov E.I. "Qimmatli qog'ozlar bozorida tijorat banklarining rolini oshirish masalalari".Avtoreferat i.f.n. O'zb.RBMA-T.2003 yil.
5. <http://www.cbu.uz> (O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki).
6. [http:// www.banking.com](http://www.banking.com) (Moliyaviy xizmatlar bo'yicha ma'lumot sayti);
7. <http://www.gov.uz> (O'zbekiston Respublikasining hukumat portali).
8. <http://www.uba.uz> (O'zbekiston banklar assotsiatsiyasi)
9. <https://bank.uz/uz/news/moliyaviy-barqarorlik-taraqqiyot-kafolati>